В. А. Кахновіч

ЛАТЫШСКІЯ КАЛАНІСТЫ Ў МАЁНТКУ ГОРВАТАЎ НА ПАЛЕССІ (другая палова XIX — пачатак XX ст.)

Асветлены пытанні заснавання калоніі латышоў у маёнтку Нароўля, якім у другой палове XIX — пачатку XX ст. валодалі памешчыкі Даніла Ігнатавіч і Артур Данілавіч Горваты. Прадстаўлены сацыяльны воблік тыповага латышскага селяніна-перасяленца, акрэслены ўмовы і характар гаспадаркі калоніі латышоў, а таксама матывы памешчыка і характар узаемадачыненняў арандатараў і землеўласніка. Як вынік, робіцца станоўчая ацэнка гаспадарчых магчымасцей каланістаў-латышоў у сувязі з унутранымі матывамі іх веравызнаўчых практык.

In this article have been presented the questions of the basis of a Latvians' colony in the landowners' Daniel Ignatovich and Arthur Danilovich Horwatts manor Narovlia in the second half XIX — the beginning XX-th century. Are presented social type of Latvian peasant-immigrant, conditions and character of the economy in Latvians colony and also motives of the landowner, character of relations between tenants and landowners. As a result, given a positive assessment of the economic potential of the Latvians colonists in connection with the internal motives of their practices following the faith.

Ключавыя словы: сацыяльныя працэсы; скасаванне прыгоннага права; землеўладанне; арэндныя адносіны; каланісты; латышы; памешчыкі; этас гаспадарання; маёмасныя канфлікты; прадпрымальніцтва.

Keywords: social process; the cancellation of serfdom; landed property; the rent relations; colonists; Latvians; landowners; ethos of managing; property conflicts; business.

На сучасным этапе ў беларускай і сусветнай гістарыяграфіі надзвычай запатрабаваны веды пра асобы і мясціны, што раней былі часта толькі зменлівымі і выпадковымі пераменнымі ў гістарычных наратывах. Напэўна, наступным і належным вітком засваення гісторыі стане паглыбленне ў дэталі і спроба даследчыка-гісторыка і проста цікаўнага сучасніка падступіцца да чалавека, да асобы ў мінулым, каб пабачыць яго ў тых абставінах і акалічнасцях эпохі, што дзейсна вызначалі яго жыццёвую прастору як суб'екта і аб'екта гістарычнага дзеяння. У падобным рэчышчы зараз гісторыкі спрабуюць выявіць і паказаць жыццё лакальных супольнасцей. І, як падаецца, гэта дазваляе рэльефна паказаць сітуацыі, калі адбывалася сустрэча карэнных і новых, прыбылых аднекуль далёка звонку жыхароў асобных вёсак, валасцей, гарадоў. Цікава гэта і ў тым разрэзе, што так выяўляюцца нюансы прагрэсу і традыцыйнага ладу жыцця, сілы мадэрнізацыі і сацыяльнай інерцыі.

Усё тое разам дазваляе сучасніку, без сумніву, глыбей пабачыць складаныя і неадназначныя вытокі цяперашняга дня. Так, сёння на пачатку III тысячагоддзя новай эры нельга паранейшаму бачыць і разумець свет падзеленым на замкнутыя монакультурныя ячэйкі. Нягледзячы на ўвесь той страх, а часам нават і палітычную істэрыю, што хвалюе зараз Еўропу (і не толькі) у сувязі з «нашэсцем» бежанцаў з Блізкага Усходу, зразумела, што далейшае пашырэнне і паглыбленне кантактнай зоны паміж прадстаўнікамі розных культур непазбежнае ў будучыні. Таму жыхарам Беларусі, як і іншым носьбітам еўрапейскіх, славянскіх і неславянскіх культур, варта распрацоўваць перспектыўныя мадэлі ўзаемадачыненняў да ўмоў мультыкультурнага свету. Пэўна, карысным тут можа быць досвед мінулага, асабліва ў плане даследчыцкай оптыкі, набліжанай да чалавека. Магчымасці крынічнай базы, гіпотэза аб асаблі-

Кохнович Виктор Адамович — доцент кафедры истории России Белорусского государственного университета, кандидат исторических наук. E-mail: Esperovic@mail.ru

вай успрымальнасці ў цэлым архаічнага Палесся да ўсяго новага, як і метадалагічная мэтазгоднасць, скіроўваюць увагу на латышскіх каланістаў ва Усходнім Палессі ў XIX ст.

Латышы здаўна былі суседзямі беларусаў. У VIII—IX стст. крывічы-палачане рассяліліся ў сярэднім Падзвінні і прасоўваліся на захад, у кантактную зону з продкамі сучасных латышоў (латгалы, селы, земгалы, лівы, куршы). Хутчэй за ўсё, пад ціскам латгалаў, якіх у сваю чаргу штурхалі палачане, селы («жыхары азёрнай зямлі») сышлі з сучаснай Латгаліі, азёрнага краю, за р. Даўгаву (Заходняя Дзвіна) [1]. У сярэдзіне IX ст. (862) Полацк быў значным гандлёвым горадам, палітычным цэнтрам Полацкай зямлі-княства са сваёй княскай дынастыяй скандынаўскага паходжання. Заходняя Дзвіна была важнай гандлёвай артэрыяй, адгалінаваннем вядомага «шляху з вараг у грэкі». Гэта штурхала Полацк да ўстанаўлення кантролю над яе ніжнім цячэннем. Відаць, у IX ст. узніклі першыя гарады Полацкай зямлі ў сумежжы з селамі і латгаламі: Браслаў (значны як крэпасць напачатку XI ст.), у X ст. — Мядзел, Паставы, у XI ст. — Дзісна, а таксама Герцыке і Кукенойс на тэрыторыі Латвіі. З канца XI ст. і да 30-х гг. XIII ст. існавала асобнае васальнае ад Полацка Герцыкскае княства і да 1208 г. — Кукенойскае.

Нямецкая заваёва абмежавала, але не магла перарваць сувязі даўніх «латышоў» і «беларусаў». Напрыклад, у 1566 г. Інфлянты (Лівонія) былі прыняты ў склад Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ), а з 1569 г. сталі часткай Рэчы Паспалітай (РП). Пасля дынастычнай вайны Вазаў за Швецыю ў складзе ВКЛ (1629) засталася толькі Латгалія, што адышла да Расіі ў 1772 г. па першым падзеле РП. У 1802 г. была створана Віцебская губерня, у складзе якой былі Дзвінскі (Дынабурскі), Рэжыцкі і Люцынскі паветы з пераважна латышскім насельніцтвам (39, 58 і 64 % жыхароў адпаведна на 1897 г.). Беларускае Падзвінне мела найбольш цесныя стасункі з латышамі. Так, шмат бежанцаў-латышоў у часы Першай сусветнай вайны асела ў Віцебску, дзе існаваў латышскі раён у Маркаўшчыне [2, с. 7].

У меншай ступені была заўважана латышская прысутнасць у іншых частках Беларусі. Апошні перапіс 2009 г. у Беларусі налічыў толькі 1549 латышоў, з якіх 70,2 % пражывалі ў горадзе і выявілі сваю моцную асіміляванасць: толькі 386 чалавек (25 %) назвалі роднай мовай латышскую, а 62,6 % (970 чалавек) — рускую. У 1999 г. у Беларусі налічвалася 2239, а ў 1959 г. — 2631 латыш [2, с. 22; 3; 4, с. 235]. Гэтая прысутнасць была больш істотная ў папярэднія часы: у 1926 г. у БССР было 14 061 латыш, ці 0,3 % ад усяго насельніцтва рэспублікі, з якіх 8,8 тыс. чалавек (63 %) пражывалі ў Віцебскай вобласці і канцэнтраваліся (3 тыс. чалавек) у Полацкай акрузе [2, с. 34—35]. Гэта былі пераважна вясковыя жыхары, што пражывалі кампактнымі калоніямі, і ў масе сваёй (звыш 11 тыс. чалавек) — рэпрэсіраваныя ў 1930-я гг. [4, с. 235].

Пачаткі шырокага навуковага даследавання латышоў у Беларусі неабходна аднесці да 1920-х гг. У 1927 г. у сувязі з рэарганізацыяй Інбелкульту ўзнікла Латышская камісія, што была ачалена Карлам Шкільтэрам. У 1929 г. гэтая камісія была пераўтворана ў латышскі сектар Беларускай акадэміі навук. Шкільтэр выдаў распрацаваную ім «Праграму даследавання латышскіх калоній» у Беларусі і правёў у 1929—1930 гг. некалькі экспедыцый па Беларусі дзеля вывучэння латышскага насельніцтва. Як вынік — у 1931 г. пабачыла свет яго грунтоўная праца «Латышскія калоніі на Беларусі: гістарычнае развіццё латышскіх сялянскіх гаспадарак» [5]. У ёй прастаўлены ўнікальныя вынікі палявых даследаванняў, асветлены побыт часткі беларускага вясковага асяродку, што ў часы сталінскіх рэпрэсій быў знішчаны. К. Шкільтэр першым паказаў, як узніклі пасля скасавання прыгону латышскія калоніі ў глыбіні Беларусі. У 1863 г. першую партыю латышоў з Курляндыі прывёз у маёнтак Грудзінаўка Быхаўскага павета граф Талсты. Памешчык з Бабруйскага павета барон Унгерн даставіў у свой маёнтак Рудабелка 72 сям’і (360 чалавек) з Курляндыі. Выявіў К. Шкільтэр і прычыны перасялення: малазямелле і высокія арэндныя кошты на зямлю прымушалі латышоў перасяляцца на іншыя землі, у тым ліку ў Беларусь, дзе пасля скасавання прыгону сяляне не жадалі працаваць на

памешчыка [5, с. 40, 51, 59]. Прынцыповае значэнне мае вызначэнне аўтарам ва ўсіх калоніях латышоў Беларусі «пераважна самай экстэнсіўнай гаспадаркі» [5, с. 72].

У далейшым распрацоўку латышскай праблематыкі ў Беларусі працягнуў У. В. Тугай. У 1992 г. выйшла яго (сумесная з А .В. Галавачом) праца «Дзе песні з Даўгавы гучалі». У ёй была ўзнята праблема Віцебскай Латгаліі, удакладзены звесткі аб пачатках латышскай аграрнай эміграцыі ў Беларусь другой паловы XIX ст., а таксама ўпершыню згадана латышская калонія ў маёнтку Горватаў Нароўля. Важна і тое, што Уладзімір Васільевіч працягнуў палявыя даследаванні і атрымаў шэраг вельмі каштоўных звестак аб нашчадках каланістаў-латышоў з Гомельшчыны [6]. У наступным ён паглыбіў распрацоўку тэмы, прысвяціў латышам Беларусі сваю доктарскую дысертацыю (2003) і 2 асобныя грунтоўныя манаграфіі [4; 7].

Ужо ў пачатку XXI ст. у Беларусі ўзрасла цікавасць да латышоў. Так, прыцягвае ўвагу праца 2008 г. пра малыя дыяспары Гомельшчыны, гомельскага ж даследчыка В. П. Пічукова. Гісторык, да прыкладу, прыводзіць звесткі пра латышоў з Нароўлі, Мазыра, Дзятлавіцкай воласці Гомельскага павета і с. Радзін Рэчыцкага павета [8]. Каштоўныя і артыкулы латышскага камуніста з Радзіна Плакшэ, што былі надрукаваны ў 1925 г. у мясцовых газетах [8, с. 21—24]. У 2012 г. з'явіліся калектыўнае выданне пра латышоў Віцебшчыны ў 1920—30-я гг. [2] і зборнік прац канферэнцыі, прысвечанай латышска-беларускім узаемаадносінам (пад рэд. М. Г. Каралёва) [9].

Нягледзячы на здабыткі папярэднікаў, спадзяёмся пашырыць звесткі пра «горватавых латышоў», якія — урыўкавыя і фрагментарныя — пакідаюць магчымасці для адрозных інтэрпрэтацый. Рэканструкцыя лёсу асобнай калоніі дазволіць паглыбіць веды пра сацыяльныя, эканамічныя і дэмаграфічныя працэсы ў Беларусі ў часы разбурэння «старога парадку», з улікам лакальнай спецыфікі, і пра тое, што паўплывала на скасаванне прыгону.

Горваты лічыліся выхадцамі з Харватыі. Першы вядомы прадстаўнік роду Іван Горват-Нікшыч быў у 1651 г. сотнікам у адным з палкоў дамовага войска Радзівілаў і асеў на Мазыршчыне [10, с. 217]. Вядомы таксама Ігнацы Горват, што быў у 1787 г. мазырскім гарадскім суддзёй. Яго сын Аляксандр у 1810-я гг. набыў маёнткі Барбараў і Белая Сарока [11, с. 51]. Нейкі ж Ігнацы Горват[1] у верасні 1816 г. набыў у фон Гольстаў маёнтак Нароўля з фальваркам Кажушкі і шэрагам вёсак. У 1825 г. маёнтак з вялікімі даўгамі ўспадкаваў Даніла Ігнатавіч Горват. Ён заклаў маёнтак у Пецярбургскай ашчаднай касе, узяў крэдыт і пабудаваў велічны палацавы комплекс у Нароўлі, але ў 1860-я гг. перадаў усё сыну Артуру [12]. Сам жа Даніла Горват выехаў у набыты ім у 1850 г. маёнтак Прыборск у Радамысельскім павеце (у Кіеўскай губерні, на мяжы з Мазырскім і Рэчыцкім паветамі) [13, с. 155]. Менавіта Артур Данілавіч Горват запрасіў каланістаў у свой маёнтак, сведчаннем чаго захаваўся імянны спіс латышоў ад 19 мая 1872 г. (гл. табліцу) [14, арк. 7—11].

Як вынікае з табліцы, у Нароўлю прыбылі 23 сям'і і 5 асобных халасцякоў (Карл Фрыц Данберг, Карл Разенфельд, нейкі Ульдар, Эрнст Осэ, Крыл Яннс Залайс). Паводле наменклатуры ў самой крыніцы справа ідзе пра 28 домагаспадарстваў. Атрымліваецца, што сем'і і халасцякі былі ўлічаны як асобныя гаспадаркі альбо як адказныя па дамове арандатары. Гэта дазваляе ўдакладніць звесткі У. В. Тугая, які адзначаў: у маі 1870 г. каля 40 латышскіх сем'яў прыбылі з Курляндыі ў маёнтак Нароўля і ўзялі ў арэнду зямлю ля фальварка Фізінкі і в. Галоўчыцы (2 сядзібы) [6, с. 33; 7, с. 67]. Адзначым, што В. П. Пічукоў таксама налічыў 28 сем'яў і адзіночак-латышоў з Курляндыі. Але ў яго адрозніваецца прачытанне часткі прозвішчаў каланістаў: «Да(о)ннберг» замест «Данберг», «Сипол» замест «Ситол» [8, с. 20]. Іншая справа, што крыніца датавана не 1870, а 1872 г. І з дакумента відаць, што размова ідзе пра сялян-каланістаў, якія прыбылі ў Нароўлю.

---

[1] Верагодна, згаданы Ігнацы Горват быў сынам Данілы Горвата і ўнукам Ігнацы Горвата, які быў мазырскім гарадскім суддзёй.

Імянны спіс латышоў, што прыбылі ў Нароўлю ў 1872 г.[2]

№ п/п	Імя. Імя па бацьку. Прозвішча	Узрост	Месца паходжання (мыза)	№ п/п	Імя. Імя па бацьку. Прозвішча	Узрост	Месца паходжання (мыза)
1	*Криш Каликст*	47	Стургоф	36	*Ингрид Ганс Розе*	27	Стургоф
2	его жена Лотта	?	Стургоф	37	жена Анна	30	Стургоф
3	дочь Лотта	?	Стургоф	38	сын Эрнейм	6	Стургоф
4	дочь Юля	?	Стургоф	39	дочь Карелина	5	Стургоф
5	*Карл Эрнст Бригге*	?	Стургоф	40	дочь Юля	0,5	Стургоф
6	жена Анелиза	30	Стургоф	41	(?) *Эрнст Осе*	21	Стургоф
7	дочь Либе	10	Стургоф	42	(?) *ст. Спектор*	34	Стургоф
8	дочь Фридрика	6	Стургоф	43	(жена?) Фредерика?	?	Стургоф
9	дочь Корлина	3	Стургоф	44	дочь Лотта	9,5	Стургоф
10	*Ян Фриц Пине*	?	Стургоф	45	дочь Кармина	1,5	Стургоф
11	жена Лотта	?	Стургоф	46	*Фриц Анс Каптейн*	37,5	Стургоф
12	сын Карл	?	Стургоф	47	жена Лотта	34	Стургоф
13	*Карл Лугге*	?	Стургоф	48	сын Крисп	13	Стургоф
14	жена Лотта	?	Стургоф	49	сын Индрик	10	Стургоф
15	сын Фриц	?	Стургоф	50	сын Эрнест	9	Стургоф
16	сын Инге	?	Стургоф	51	сын Карл	0,5	Стургоф
17	дочь Юлия	?	Стургоф	52	дочь Маре	18	Стургоф
18	дочь Анна	?	Стургоф	53	*Карл Фриц Данберг*	18	Стургоф
19	дочь К(?)	?	Стургоф	54	*Фриц Крисп Ян Данберг*	45	Стургоф
20	дочь Д(?)	?	Стургоф	55	жена Юле	38	Стургоф
21	*Эрнст Ян Боуманн*	44	Стургоф	56	сын Аннс	1	Стургоф
22	жена Грета	39	Стургоф	57	*Карл Крисп Ян Данберг*	43	Стургоф
23	сын Крит	15	Стургоф	58	жена Юле	26	Стургоф
24	сын Янн	2	Стургоф	59	сын Крисп	7	Стургоф
25	дочь Лотта	19	Стургоф	60	сын Индрик	3	Стургоф
26	дочь Анлиза	12	Стургоф	61	дочь Лотта	9	Стургоф
27	дочь Либе	6	Стургоф	62	(?)*Ульдер*	20	Стургоф
28	*Фриц Спалле*	22	Стургоф	63	*Карл Спектор*	40	Стургоф
29	мать его Либе	50	Стургоф	64	жена Анна	30	Стургоф
30	дочь ее Анна	22	Стургоф	65	сын Крисп Ян	13	Стургоф
31	*Андрей Данберг*	54	Стургоф	66	*Яннс Лаубанас*	47	Кевельн
32	жена Либе	50	Стургоф	67	жена Лотта	30	Кевельн
33	сын Карл	22	Стургоф	68	сын Яннс	11	Кевельн
34	сын Крил	13	Стургоф	69	*Фриц Лугге*	48	Кевельн
35	дочь Лизе	16	Стургоф	70	жена Лотта	30	Кевельн

[2] Даныя спіса пададзены паводле архіўнага дакумента на мове арыгінала.

Заканчэнне табліцы

№ п/п	Імя. Імя па бацьку. Прозвішча	Узрост	Месца паходжання (мыза)	№ п/п	Імя. Імя па бацьку. Прозвішча	Узрост	Месца паходжання (мыза)
71	сын Яннс	18	Кевельн	91	жена Лизе	40	Альт Ацц
72	сын Карл	16	Кевельн	92	сын Вилле	2,5	Альт Ацц
73	сын Яне	12	Кевельн	93	*Крил Яннс Залайс*	19	Блиден
74	сын Вилле	6	Кевельн	94	*Эрнст Кипльст*	35	Блиден
75	дочь Анмиз	8	Кевельн	95	жена Юлия	40	Блиден
76	*Янс Гринфельд*	54	Кевельн	96	сын Яннс	12	Блиден
77	жена Катерина	50	Кевельн	97	дочь Ловиза	14	Блиден
78	сын Фриц	14	Кевельн	98	*Карл Розенфельд*	28	Блиден
79	сын Яннс	11	Кевельн	99	*Фердинант Кровц*	26	Грис
80	дочь Лотта	3	Кевельн	100	жена Карина	25	Грис
81	(?) *Грасман*	35	Кевельн	101	дочь Анна	3	Грис
82	жена Лавиза	33	Кевельн	102	*Карл Кристоф Рейс*	26	Стургов
83	сын Карл	10	Кевельн	103	жена Анна	24	Стургов
84	дочь Либе	1,5	Кевельн	104	дочь Карлинс	1	Стургов
85	*Фриц Страздинс*	39	Альт Ацц	105	сестра жены Карлинс Лерр	18	Стургов
86	жена Карлина	34	Альт Ацц	106	мать жены Анна Лига	60	Стургов
87	сын Карл	17	Альт Ацц	107	*Юрре Ситол*	25	Сессилеп
88	сын Вильс	15	Альт Ацц	108	жена Либе	21	Сессилеп
89	сын Яннс	9	Альт Ацц	109	отец жены Яннс Лерр	60	Сессилеп
90	*Яннс Анс Ядковский*	30	Альт Ацц	Усяго: 109 чалавек, 28 гаспадарак, 23 сям'і, асобна пададзены таксама яшчэ 5 бабылёў.			

Звернемся больш шчыльна да разгляду каланістаў. Так, паводле крыніцы пашпарты былі толькі ў 9 са 109 чал. (8,3 %), ці ў 2 сем'яў: Эрнста Кіпльста з мызы Блідэн і Андрэя Данберга з мызы Стургоф. З гэтага вынікае, што 100 чал. дабіраліся ў Нароўлю нелегальна. Падобна да таго, як з'явіліся першыя латышы-каланісты ў маёнтках памешчыка К. Каміёнка Галічы (Клімавіцкі павет) у 1866 г.: памешчык сам ездзіў і агітаваў перасяліцца да яго, дамаўляўся з сялянамі і праз тое меў пагрозы ад мясцовых курляндскіх землеўласнікаў расправіцца з ім, бо справа ішла менавіта пра ўцёкі сялян [6, с. 31]. Прычынай таму было залежнае становішча сялян: памешчыкі ў Латвіі і Эстоніі захоўвалі правы вотчыннай паліцыі і шырока карысталіся беззямеллем сваіх сялян для выгоднага найму іх на працы. У сваю чаргу памешчыкі ў Беларусі (той жа Канстанцін Каміёнак) пабачылі працавітасць латышоў і цанілі яе.

Пра залежнае становішча латышоў гаворыць тое, што крыніца месцам паходжання для ўсіх іх называе тыя ці іншыя мызы ў Курляндыі. Так, з мызы Стургоф прыбылі 65 чал. (59,6 %), Кевельн — 19 (17,4 %), Альт Ацц — 8 (7,3 %), Блідэн — 6 (5,5 %), Стургаў — 5 (4,6 %), Грыс — 3 (2,8 %) і Сесілеп — 3 чал. (2,8 %)[3] (гл. табліцу). Між тым мыза Блідэн належала баронам фон Лівенам, што мелі моцныя сувязі пры расійскім імператарскім двары. Гэта дазваляе ацаніць

[3] Мяркуем, што гэтыя мызы (маёнткі, сядзібы) знаходзіліся на паўднёвым захадзе Курляндыі, на тэрыторыі Салдускага раёна Латвіі, у раёне возера Цыецэрэс.

ступень рызыкі, на якую ішлі беларускія памешчыкі кшталту Каміёнка. Цікава, што сярод перасяленцаў дамінавалі мужчыны: 59 чал., ці 54 % (1,2 : 1). У асобных групах гэта дыспрапорцыя была большая: з мызы Кевельн — 12 мужчын (63 %) з 19 чал., з мысы Альт Аўц — 6 мужчын з 8 чал. (75 %). Сярэдні ўзрост каланістаў складаў 22,5 гадоў, у мужчын — 22,7 гадоў, у жанчын — 22 гады. Такім чынам, сярод каланістаў пераважалі людзі сталага працаздольнага ўзросту. Асобы да 16 год складалі 35 % (38 чал.), асобы працаздольнага па мерках тых часоў узросту ад 16 да 50 гадоў — 61,5 % (67 чал.) (у тым ліку 3 асобы 50-гадовага ўзросту), асобы 18—35 гадоў — 29,4 % (32 чал.). Людзей сталага ўзросту было няшмат: усяго старэйшых за 50 гадоў — 4 чал. (3,7 %) (у тым ліку Ганна Ліге і Янс Лер 60 гадоў і Янс Грынфельд і Андрэй Данберг 54 гадоў). Пры гэтым дзяцей (56 чал.) на 1 сям'ю прыходзілася для тых часоў няшмат — 2,4. Сярэдні ўзрост іх складаў 9,5 гадоў. Калі супаставіць гэта з сярэднім узростам супругаў (38,8 і 33,9 гадоў), то можам пабачыць праяву позняга заключэння шлюбаў у курляндскіх латышоў. Патлумачыць гэту з'яву можна перадусім матэрыяльнымі ўмовамі. Найбольш красамоўна паказвае тэндэнцыю, да прыкладу, сям'я Андрэя Данберга і яго жонкі Лібе (адпаведна 54 і 50 гадоў), што мелі траіх дзяцей — 22, 16 і 13-гадовага ўзросту. У той жа час сярэдні ўзрост 5 латышоў-халасцякоў складаў 21,2 гадоў. На жаль, дакумент мае пашкоджанні (дзіры на лістах), праз што не чытаюцца асобныя імёны (сям'я Карла Луге) і невядомы ўзрост для 16 асоб, ці амаль 15 % імёнаў у спісе.

З наступных па часе звестак аб каланістах у маёнтку вядома толькі пра тое, што ў фальварку Каралін была латышская калонія. Яна разам з участкамі ў мястэчку Нароўля, вінакурняй і цагельным заводам, а таксама сенакосамі і ворыўнымі ўгоддзямі фальварка Нароўля адышла ў арэнду да Кеневіча [15, арк. 18]. Гаворыцца пра няўдачу ў гаспадаранні Кеневіча і калоніі, што можна звязаць, як тое бачна з апісання ўгоддзяў, з балоцістай мясцовасцю ваколіцы (не вялася бульба, не было пашы) [15, арк. 17, 18—18 адв.]. Цікава, што канфлікт паміж пасэсарам (дваранінам з Пінскага павета Францам Юльянавічам Кеневічам) і ўласнікам Нароўлі Артурам Горватам выбухнуў неўзабаве пасля заключэння кантракта на 12 гадоў (10 жніўня 1876 г.). Прычым пасэсар Кеневіч абвінавачваўся ў нявыплаце 1750—1850 руб. арэнды і парушэнні ўмоў дамовы: а менавіта ў тым, што не адрамантаваў і не застрахаваў пабудовы. У той жа час уласнік атрымаў сустрэчную прэтэнзію на 4060 руб., бо не даставіў пасэсару неабходнага лесу, хаця і мусіў зрабіць гэта паводле дамовы. Прычым Горват вельмі баяўся, што Кеневіч распрадасць маёмасць фальварка і ён не зможа атрымаць грошы за арэнду [15, арк. 1—9; 16, арк. 1—10]. З гэтага можна зразумець, што абурэнне пасэсара было чымсьці падмацаванае, а зусім непрацяглы час гаспадарання Кеневіча гаворыць аб сапраўдных праблемах у гаспадарцы і фальварка, і арандатараў-латышоў. Мы ўпэўнены, што справа тут ва ўмовах мясцовасці.

Так, паводле вымярэнняў зямлі ў маёнтку Нароўля (недзе на пачатку 1870-х гг.) ва ўласнасці А. Д. Горвата было 44496,5 дзес., з якіх 26444,75 дзес. (59 %) упершыню было апісана землямерам і толькі 11 401,14 дзес. (26 %) — раней (у 1811 і 1829 гг.) [17, арк. 9 адв.]. З гэтай зямлі пры «фальварку» Нароўля было 3567,7 дзес., з якіх за «былой слабадой Каралін» лічылася 94,56 дзес., а за «былой слабадой Фізінкі» — 248,16 дзес. [17, арк. 6]. Такім чынам, сярэдні памер надзелу арандатара-латыша ў Караліне мог складаць 3,4 дзес. (з улікам Фізінкі — 12,2 дзес.). Насцярожвае тая акалічнасць, што абедзве слабады ў крыніцы названы былымі, а значыць — пакінутымі з-за неўрадлівай глебы. У доказ таго маем апісанне валодання Нароўля[4] падчас перагляду кантрыбуцыйнага збору з памешчыкаў польскага паходжання ўвосень 1874 г.: усе гаспадарчыя ўгоддзі (ралля, сенакос, агарод — 1230 дзес.) аднесены да 3-й (горшай) катэгорыі, а даход ад гэтых угоддзяў ацэнены ў 196,8 р. [18, арк. 53 адв.]. У той жа час, напрыклад, Кеневіч па дамове 1876 г. быў вінаваты ўласніку 3000 р. арэнднай платы ў год.

[4] Уласнікам зямлі ў крыніцы названы памешчык Даніла Горват.

Інвентар ад 1 жніўня 1877 г., што дадаваўся да арэнднай дамовы Кеневіча і Горвата, налічвае пры фальварку толькі адзін жылы дом, а таксама 12 хлявоў для авечак (памерамі 14,5/12,5/4 аршыны), з якіх толькі адзін новы, а таксама адзін хлебны свіран і малацільную машыну [19, арк. 38—40 адв.]. З іншага сведчання можна пэўна даведацца, што гэтыя і іншыя пабудовы пры фальварку тэрмінова патрабавалі рамонту, і праз тое Кеневіч нават адмовіўся ўключыць у арэнду ветраны млын, а таксама тое, што ўсяго было 58 двайных моргаў пасеваў (56,6 дзес.) [19, арк. 38—40 адв.]. Мяркуем, што латышам давялося пасяліцца ў старых аўчарнях Горвата і распрацоўваць мясцовы балоцісты лес («палессе») пад раллю і сенакосы, якіх было мала ў маёнтку і стала яшчэ меней пасля рэформы 1861 г.

На жаль, не знойдзены і, пэўна, не захаваліся арэндныя дамовы. Можна правесці паралелі. Устаноўлена, што ў той жа час у Клецкай ардынацыі Радзівілаў, Гомельскай вотчыне Ф. І. Паскевіча, у маёнтках на Валыні былі распаўсюджаны арэндныя дамовы на 10—12 гадоў[5]. К. Шкільтэр і У. В. Тугай прыводзяць як звычайныя для другой паловы XIX ст. дамовы на 12 гадоў. Вядомая, напрыклад, дамова з маёнтка Рудабелка 1897 г.: першыя 5 гадоў каланіст нічога не плаціць і распрацоўвае дзялянку, затым штогод сплачвае па 3 р. з 1 дзес. ворыва. Ён абавязваўся таксама ўгнойваць зямлю і не мог прадаваць бульбу ў іншыя эканоміі [5, с. 60]. У пэўным сэнсе гэта тыповая дамова для свайго часу. Нюанс жа з бульбай — неабходная ўмова для забеспячэння бровара сыравінай. Вядома, што ў тым жа 1874 г. па Нароўлі Горват атрымліваў даходу ад вінакурэння ў 2 разы болей, чым ад лесу ці фальваркавай гаспадаркі [18, арк. 53 адв. — 54]. Як відаць з апісання рабочага інвентару і пасеваў у 1877 г., менавіта вырошчванне бульбы было галоўнай мэтай перадачы фальварка ў арэнду Кеневічу [19, арк. 37 адв.].

Тыповай была сітуацыя, калі з часам уласнік падымаў арэндную плату. Напрыклад, з 2 да 5 р. за 1 дзес. Паводле вусных сведчанняў апытаных У. В. Тугаем нашчадкаў каланістаў (Ганна Карлаўна Брыга) менавіта Артур Горват з дапамогай арміі выселіў арандатараў з маёнтка па сканчэнні дамовы і заняў распрацаваныя тымі ўгоддзі ці пад пашы, ці пад яблыневы сад (для кандытарскай фабрыкі). З нараўлянскіх латышоў болей паловы пасяліліся ў с. Радзін (зараз у Хойніцкім раёне) [6, с. 34—35; 7, с. 68—69]. В. П. Пічукоў удакладняе, што 50 двароў латышоў перасялілася ў с. Радзін з Нароўлі менавіта ў 1907 г.[6] [8, с. 21]. Вынікае, што пасля 35 гадоў асталявання каланістаў і дзесьці па сканчэнні 3 тэрміну дамовы з латышамі яна была перарвана. Прычыну бачым перадусім у патрэбе займець добрыя сенакосы, бо недзе ў гэты час Артур Горват з сынам Эдвардам заснавалі сенапрэсавальны завод і наладзілі буйныя пастаўкі сена ў войска [19, арк. 1—12, 25—28 адв.].

Спрэчная інфармацыя пра гаспадарку радзінскіх (нараўлянскіх) латышоў на 1920-я гг. Так, з аднаго боку, Плакшэ пісаў, што мясцовыя латышы (200 чал.) на сваіх 4 дзес. вядуць руплівую гаспадарку з 4—6-польным севазваротам, трымаюць па 7 галоў жывёлы на гаспадарку ў сярэднім, адукаваныя [8, с. 23—24]. З другога — піша пра дрэнную пясчаную ды балоцістую глебу, гібель жывёлы і ацэньвае гаспадарча-культурны ўзровень каланістаў як «няшмат вышэйшы» за мясцовых сялян [8, с. 21—23]. Падобную супярэчлівасць, нягледзячы на агульную ацэнку гаспадаркі латышскіх каланістаў як «адсталай», знаходзім і ў К. Шкільтэра: яны ўводзілі травасеянне і шматполле, ткалі добрае хатняе сукно і рабілі добрыя вазы, становяча ўплывалі на побыт суседніх беларускіх сялян [5, с. 112—117]. У. В. Тугай пісаў пра латышскіх хутаран як капіталістычных фермераў і поспехі іх кааператываў [6, с. 55—57; 7, с. 72—80; 4, с. 105]. Гэтыя прыклады, аднак, браліся сярод латышскіх хутаран на Віцебшчыне, а таксама на Клімавіччыне (фермеры А. І. Антусевіч, І. Ф. Білдэр, К. Розенштэйн). Так, дбайнасць, працавітасць, большая культурнасць латышоў прызнаваліся як сучаснікамі (памешчыкамі, беларускімі сялянамі,

[5] Аўтар адсылае тут да сваіх ранейшых прац, асабліва кандыдацкай дысертацыі 2010 г.

[6] Гл. выданне «Гарады і вёскі Беларусі» (Т. 2, кн. 2 па Гомельскай вобласці. Мінск, 2005), што называе лічбу ў 15 двароў перасяленцаў-латышоў з Фізінак.

аўтарамі навуковых і публіцыстычных твораў эпохі), так і даследчыкамі праблемы ў наступным [2, с. 36; 5, с. 117; 6, с. 37, 57; 7, с. 70, 72, 76]. Між тым мы ўпэўнены, што ўплыў прыродных фактараў (на Палессі), да якіх адсылае Плакшэ, сапраўды меў месца. Выпадак з канфліктам Кеневіча і Горвата 1877 г. тое толькі пацвярджае. На карысць абмежаванаму поспеху гаспадаркі ў падобных умовах нават у руплівых латышоў сведчыць і той факт, што спатрэбілася больш за 30 гадоў, каб распрацаваць угоддзі пад Горватавы сенакосы. Пэўна, прадпрымальны, але праз гэта засяроджаны на асабістай выгодзе Артур Горват выгнаў бы латышоў-арандатараў і раней, калі б абставіны таму спрыялі.

Мяркуем, што галоўнай мэтай Артура Данілавіча Горвата пры заснаванні калоніі было забеспячэнне сыравінай вінакурань [11, с. 52], якія былі для яго галоўнай крыніцай атрымання даходаў. Каланісты Горвату спатрэбіліся з-за недахопу працоўных рук і неспрыяльных палескіх умоў гаспадарання, што вымагалі дадатковых высілкаў і сродкаў. Так, нават у прыгонныя часы, у 1861 г., уласнік маёнтка Нароўля затраціў 72,18 р. на найм работнікаў для прац у фальварку [17, арк. 4 адв.]. Пасля скасавання прыгоннага права і адасаблення з 1863 г. сялян з надзеламі зямлі ад памешчыка абцяжараны кантрыбуцыйным зборам у 14 % даходу [18, арк. 54] Горват быў вымушаны знайсці нейкае выйсце. Ён, як і іншыя прадпрымальныя землеўласнікі краю, заахвоціў да перасялення латышоў, што жылі ў значна больш цяжкіх за мясцовых сялян умовах. Як паказвае аналіз крыніц, сярод латышскіх перасяленцаў дамінавалі сталыя працаздольныя мужчыны, а дзяцей было меней (1/3, а не 1/2 ад членаў домагаспадарства), што было характэрна для сялянскіх сем'яў у тыя часы. Даказана, што ўмовы пражывання ад самага пачатку былі ў каланістаў вельмі цяжкімі на Палессі: ворыва было мала, а мясцовасць і глеба — неўрадлівыя. Звяртае ўвагу і тая акалічнасць, што за 35 гадоў каланісты ў Горвата так і не разжыліся зямлёй ва ўласнасць.

Аднак дастаткова доказных сведчанняў, каб назваць латышскіх каланістаў больш гаспадарлівымі, працавітымі і культурнымі, чым мясцовыя сяляне. Мяркуем, што прычыны з'явы варта пабачыць у пратэстанцкай рэлігійнасці латышскіх сялян. Да падобных высноў, дарэчы, прыходзіць В. П. Пічукоў пры вывучэнні нямецкіх каланістаў на Гомельшчыне ў той жа час і пазней — у 1920—30-я гг. [8, с. 68]. Так, даследчыкамі было заўважана, што веравызнанне закладвала асаблівы этас і спосаб жыцця: пратэстанцкая рэлігійнасць заклікала праз культ Пісання да адукаванасці, да адказнасці, самапавагі і павагі да сваёй і чужой уласнасці. Праз гэта, відаць, многім мясцовым латышам давялося ў 1920—30-я гг. выехаць у Латвію альбо быць рэпрэсіраванымі [4, с. 107—114, 235]. Прычынай таму было тое, што індывідуалізм, самадастатковасць і самастойнае гаспадаранне не было патрэбным у абставінах калектывізацыі і насаджэння фармальнага карпаратывізму савецкага грамадства.

Падсумоўваючы, адзначым, што латышскія каланісты пры іх прыездзе на Палессе знаходзіліся ў выключна цяжкім эканамічным становішчы. Фактычна, яны не мелі ніякага дабра, а таксама вопыту гаспадарання ў спецыфічных палескіх умовах. У гэтым плане адносна мясцовых сялян-старажылаў у іх былі значна меншыя магчымасці. Латышы мусілі прымаць незайздросныя ўмовы запрашэння палескага памешчыка Горвата, пазбаўленага рабочых рук па скасаванні прыгоннага права. Заўважым і тое, што апошні прымаў каланістаў на руіны сваёй авечкагадоўчай гаспадаркі і таксама не мог прапанаваць прыбыльцам нічога лепшага. Гэта быў зваротны бок палітыкі эканамічнага, юрыдычнага і палітычнага нераўнапраўя, што насаджаў у Заходнім краі Расійскай імперыі бюракратычна-ваенны рэжым самадзяржаўя [20, с. 173]. Бачым, як архаічны механізм імперыі адкрыта застасоўваў архаічныя ж і грубыя меры ўніфікацыі. Па-свойму вопыт латышскай калоніі ў маёнтку Горвата быў яркім лакальным адбіткам больш шырокай сацыяльнай сістэмы, што атачала маёнтак. Відаць, што прапанаваныя латышскім каланістам умовы кантракта мала садзейнічалі іх гаспадарчаму поспеху: больш за 30 гадоў яны не дасягнулі таго ўзроўню гаспадарак, што дазволіў бы ім выкупіць апрацаваную зямлю ў Горвата. Аднак зразумела і тое, што прадуктыўнасць і аддача ад зямлі ў латышскіх

каланістаў павінна была быць большай, чым у мясцовых суседніх сялянскіх гаспадарках. Прама ўказвае на тое сведчанне Плакшэ 1920-х гг. Менавіта інтэнсіўныя дробныя гаспадаркі каланістаў, а не больш экстэнсіўныя мясцовых сялян маглі стварыць і стварылі прыдатныя палеткі для добрых мурожных сенакосаў і, можа, для саду на частцы гэтых зямель.

Высветлена, што ў 1907 г. унук Данілы Горвата Эдвард не працягнуў дамовы на арэнду зямлі і з дапамогай ваеннага аддзела выгнаў з Фізінак і Караліна (часткі маёнтка Нароўля) латышскіх каланістаў. Затым у 1910 г. ён заснаваў Міхнаўскі сенапрэсавальны завод, які хаця і называецца ў крыніцах «невялікім», але, да прыкладу, увосень таго ж 1910 г. ажыццяўляў пастаўку 50 тыс. пудоў прэсаванага сена на 17 тыс. р. для Кіеўскай ваеннай акругі. Яшчэ адным прамысловым праектам Эдварда Артуравіча Горвата стала кандытарская фабрыка ў Нароўлі: з архіўных крыніц вядома, што ў жніўні 1913 г. фабрыка дала першую прадукцыю (цукеркі і мармелад), аднак ужо ў 1914 г. яна не працавала [20, с. 173, 175]. Э. А. Горват з 1905 г. не мог, падобна да бацькі Артура Горвата, атрымліваць вялікія даходы ад продажу лесу з маёнтка Нароўля (5 лясных дачаў з 6,5 тыс. дзес. у пачатку XX ст.), бо неабмежаваная высечка дрэва памешчыкам і драпежны выпас жывёлы сялянамі паводле сервітутнага карыстання — усё гэта спустошыла лясы [20, с. 174—175]. Відаць, што і вінакурэнне губляла сваё ранейшае значэнне для памешчыкаў. Калі Даніла Горват дзякуючы латышскім каланістам толькі і змог наладзіць пастаўкі бульбы для Нараўлянскай вінакурні, то яго ўнук Эдвард бачыў на той час маштабны выкуп казной права прапінацыі ў памешчыкаў, а таксама хуткі крызіс вінакурэння. Сапраўды, вядома, напрыклад, што даход ад вінакурэння ў Радзівілаў скараціўся ў 1912—1914 гг. у 5 разоў (з 90,5 да 12,9 тыс. р.) як вынік пераходу краіны да норм «сухога закону», абвастрэння канкурэнцыі і агульнай стагнацыі галіны [20, с. 122].

Тлумачэнне ж той сітуацыі, што гаспадаркі латышскіх каланістаў, нягледзячы на параўнаўча больш нізкія стартавыя магчымасці, аказаліся адносна больш эфектыўнымі, бачым (услед за некаторымі даследчыкамі) у немалой меры ў канфесійным фактары. Так, евангелічнае вызнанне латышоў стымулявала іх да авалодання пісьмом, да новых ведаў, а праз тое і да прымянення новых ведаў і тэхналогій у гаспадарцы. Уплывала тое і на ўзроўні паўсядзённай патрабавальнасці і самааддачы гэтых людзей, агульна стымулявала да маральнага развіцця і кааперацыі на аснове хрысціянскай абшчыны. Мяркуем, што ва ўмовах сучаснага ўсё больш мультыкультурнага свету гэты досвед можа быць цікавым і павінен вывучацца для распрацоўкі рэкамендацый і стратэгій устойлівага развіцця еўрапейскіх краін і народаў. Так, нягледзячы на адрозненні ў мове, побыце і веравызнанні ад мясцовых беларускіх сялян, латышы ў Нароўлі не зазнавалі супярэчак з мясцовымі сялянамі. Тое ж да 1907 г. не вынікала ў іх канфлікту і з землеўласнікамі — памешчыкамі Горватамі. Наадварот, мела месца эфектыўнае ўзаемадзеянне, бо складаныя прыродныя ўмовы Палесся і сацыяльныя палітычнага рэжыму самадзяржаўя былі той перашкодай да гаспадарчага поспеху, якую даводзілася адольваць сумесна. Па-свойму гэта быў правобраз той мадэлі ўзаемадзеянняў, якую, да прыкладу, прапаноўвае Пасланне X Гнезненскага з’езда (сакавік 2016 г.) аб Еўропе новых пачаткаў [21].

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Эгле Валдис*. Селы [Электронный ресурс] // Этноэнциклопедия. URL: http://www.etnosy.ru/ node/ 317 (дата обращения: 02.05.2013).

2. «Белорусские» латыши на приграничье (в межвоенный период) / М. Г. Королёв [и др.]. Минск : РИВШ, 2012. 84 с.

3. *Шахотько Л. П.*, *Куделка Д. Н.* Этноязыковый состав населения Белоруссии // Вопр. статистики. 2002. № 11. С. 30—37.

4. *Тугай У. В.* Латышскі этнас у сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці Беларусі. Мінск : БДПУ, 2003. 2-е выд., стэрэат. 305 с.

5. *Шкільтэр К.* Латыскія калёніі на Беларусі: Гістарычнае развіцьцё латыскіх сялянскіх гаспадарак. Менск : Друкарня Беларус. акад. навук, 1931. 271, [3] с.

6. *Тугай У. В., Галавач А. В.* Дзе песні з Даўгавы гучалі. Мінск : Полымя, 1992. 87 с.

7. *Тугай У. В.* Латышы на Беларусі. Мінск : Выд. У. М. Скакун, 1999. 136 с.

8. Малые диаспоры Гомельщины в 20—30-е гг. XX века : аналитические материалы и документы Государственного архива Гомельской области / под ред. В. П. Пичукова. Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2008. 250 с.

9. Латыши и белорусы: вместе сквозь века : сб. науч. ст. / под общ. ред. М. Г. Королёва. Минск : РИВШ, 2012. 89 с.

10. Энциклопедический словарь издателей Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона : в 82 т. СПб. : Тип. И. А. Ефрона, 1893. Т. 9. 447 с.

11. Памяць : Гісторыка-дакументальная хроніка Нараўлянскага раёна / рэдкал.: Г. К. Кісялёў (гал. рэд.) [і інш.] ; уклад. : П. П. Рабянок, К. Ф. Ярмоленка. Мінск : БЕЛТА, 1998. 448 с.

12. *Адамович С.* Дворец в Наровле: история и реалии // Архитектура и строительство. 2010. № 2. С. 58—61.

13. Сказания о населенных местностях Киевской губернии / собрал Л. Пожилевич. Киев : Тип. Киево-Печерской Лавры, 1864. 763 с.

14. Национальный исторический архив Беларуси (НИАБ). Ф. 986. Оп. 1. Д. 20 — Именной список крестьян имения Наровля. 1872 г.

15. НИАБ. Ф. 986. Оп. 1. Д. 44 — Дело о невыполнении Ф. Ю. Кеневичем контракта на аренду фольв. Наровля Речицкого у. 1877—1878 гг.

16. НИАБ. Ф. 986. Оп. 1. Д. 45 — Прошения А. Д. Горвата, Ф. Ю. Кеневича в Минскую окладную палату уголовного и гражданского суда по делу об аренде Кеневичем ф[ольварка] Наровля. 27.IX.1877 г.

17. НИАБ. Ф. 986. Оп. 1. Д. 24 — Ведомости учета земельных владений имения Наровля. 1860 г.

18. НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 2503 — Дело о разрешении % сбора с лиц польского происхожд. на 1875—1877 гг. по Речицкому у. 1874 г.

19. НИАБ. Ф. 986. Оп. 1. Д. 43 — Инвентарь строений фольв. Наровля Речицкого у., статистические сведения, таксационное описание и план Наровлянского лесничества и др. 1877—1911 гг.

20. *Кохнович В.* Хозяйство в имениях на Полесье в 1861—1914 гг. Saarbrűcken: LAP, LAMBERT Academic Publishing, 2015. 356 с.

21. Przesłanie X Zjazdu Gnieźnieńskiego. «Nowy człowiek w każdym z nas» [Электронны рэсурс] / X Zjazd Gnieźnieński z tematem «Europa nowych początków. Wyzwalająca moc chrześcijaństwa»; Gnezno (Polska), 11—13 marca 2016 г. 2016. URL: http://www.polskieradio.pl/5/3/ Artykul/1594234,Przeslanie-X-Zjazdu-Gnieznienskiego-Nowy-czlowiek-w-kazdym-z-nas (дата звароту: 15.03.2016).

Статья поступила в редакцию 8 октября 2015 г.